

Тематична рубрика: Загальна педагогіка та історія педагогіки

УДК 37(477)18/19(092)

**ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ ТА НАУКОВО-
ПРОСВІТНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
НИКИФОРА ЯКОВИЧА ГРИГОРІЇВА
(кінець XIX – перша половина XX ст.)**

**SOURCE BASE OF PEDAGOGICAL AND SCIENTIFIC ACTIVITY
RESEARCH
NIKIFOR YAKOVICH GRIGORIYA
(end of XIX - first half of XX century.)**

Коляда Наталія Миколаївна,
доктор педагогічних наук, професор, проректор
з інноваційних досліджень та європейської інтеграції
Уманського державного педагогічного
університету імені Павла Тичини

Моргай Лілія Анатоліївна,
аспірант, викладач кафедри соціальної педагогіки
та соціальної роботи
Уманського державного педагогічного
університету імені Павла Тичини

У статті висвітлено джерельну базу ученого, громадського та політичного діяча, члена Української Центральної Ради, Генерального суддю та міністра судових справ УНР – Никифора Яковича Григорієва (1883–1953 рр.). Описані історико-педагогічні джерела та архівні матеріали. Проаналізовано матеріали фонду про еміграційне життя педагога, а саме у Чеській Соціалістичній

Республіці та Сполучених Штатах Америки. Висвітлено загальний стан освіти даного періоду. Ознайомлено з документами, які у працях дослідників висвітлюються у вигляді доповідей та виступів педагога в університетах. Здійснено детальний аналіз рукопису праць педагога. Описано фонди, які вміщують статті про міжнародні відносини в міжвоєнний період. Подана характеристика доповідей та виступах педагога. Здійснено аналіз лекцій на політичні та українознавчі теми, праці з соціології та політології. Охарактеризовано «Автобіографічний нарис» Н. Григорієва, який розкриває біографічні відомості педагога. Проаналізовано кореспонденцію вченого під час еміграції, а саме: листування з українськими організаціями, редакціями, навчальними закладами. Висвітлено хронологію основних етапів просвітницької діяльності педагога за матеріалами справ. Ознайомлено з авторськими статтями педагога, які друкувалися у періодичних виданнях. Проаналізовано часописи «Вільна спілка», «Нова Україна», «Громадський вісник», «Українська кореспонденція», «Трудова Україна». Висвітлено діяльність Українського Громадського комітету в Празі. Проаналізовані листи Н. Григорієва до видатних громадських діячів, українських учених, які присвячені проблемам української еміграції. Охарактеризовано виступи педагога у інститутах та гімназіях. Проаналізований сімейний альбом педагога з фотоматеріалами. Опрацьований фонд сина педагога – «Григорієва Мирослава Никифоровича».

Ключові слова – Никифір Якович Григорієв, педагогічна та науково-просвітницька діяльність, джерельна база дослідження, історико-педагогічне дослідження, педагогічне джерелознавство.

The article covers the source base of a scientist, public and political figure, a member of the Ukrainian Central Rada, a General Judge and the Minister of Judicial Affairs of the UNR, Nikifor Yakovlev Grigoriyiv (1883-1953). The materials of the foundation on the emigrant life of the teacher, namely in the Czech Socialist Republic and the United States of America, are analyzed. Familiarize with the documents, which in the writings of researchers are covered in the form of reports

and speeches of the teacher. N. Grigoriyev's correspondence during emigration was analyzed, namely: correspondence with Ukrainian organizations, editorial offices, educational institutions.

The current state of development of the Ukrainian state is marked by the great interest of society to its past - history, science, culture. The desire and scientists for the knowledge of education, pedagogical science and its history have grown, which is why historical and pedagogical knowledge is being accumulated, and they are returning from oblivion the names of national educators, teachers, and cultural figures who laid the foundations of Ukrainian statehood in their activity. In the current conditions of encroachment on the Ukrainian territory, Ukrainian statehood, distortion of approaches to the disclosure of history, the ability to create and develop their own state, it becomes relevant to study the views and ideas of educators of the past who directed their activities to the national identification of the Ukrainian people, the establishment of identity.

The basic approaches to the interpretation of the teacher's historical-research activity in the context of political life of Ukraine are revealed. The basic periods of active social and scientific activity through the prism of the views of personality researchers N. Ya. Grigoriyev are characterized. The main interpretations of works by the authorship of the teacher in the context of the development of social movement of the first half of the twentieth century are analyzed. Documentary and nonfiction material of domestic researchers is generalized.

One of the important elements in the structure of historical and pedagogical research is the formation of its source base. In order to solve these tasks, the researcher must use both known and new sources. The problem of selection, authentication, and accuracy of historical sources, methods of processing and analysis of information contained in them, develops source science - a special field of historical knowledge, the science of historical sources, theory and practice of their use in research.

Key words: Nikifir Yakovlevich Grigoriev, pedagogical and scientific-educational activity, source base of research, historical and pedagogical research, pedagogical source studies.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Сучасний стан розвитку Української держави позначений великим інтересом суспільства до своєї минувшини – історії, науки, культури. Зросли прагнення і науковців до пізнання освіти, педагогічної науки, її історії, завдяки чому нагромаджуються історико-педагогічні знання, повертаються із забуття імена вітчизняних просвітників, педагогів, культурних діячів, які своєю діяльністю закладали підвалини української державності. У нинішніх умовах зазіхань на українську територію, українську державність, спотворення підходів до розкриття історії, здатності творити і розвивати власну державу актуальним стає вивчення поглядів та ідей педагогів-просвітників минулого, які свою діяльність спрямовували на національну ідентифікацію українського народу, утвердження самобутності українців як нації.

Одним із важливих елементів у структурі історико-педагогічного дослідження є формування його джерельної бази. Для вирішення поставлених завдань дослідник має використовувати як уже відомі, так і нові джерела. Проблема відбору, встановлення достовірності, а також точності історичних джерел, методи обробки й аналізу відомостей, уміщених у них, розробляє джерелознавство – спеціальна галузь історичного знання, наука про історичні джерела, теорію і практику їх використання в дослідженнях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Як показав аналіз джерел, тривалий час інформація про педагога була недоступною. Але із здобуттям незалежності України ім'я та ідеї педагога стали об'єктом уваги наукової спільноти. Наукове осмислення педагогічної спадщини Никифора Яковича Григорієва представлене у наукових дослідженнях О. Сухомлинської [27], О. Сухобокової [21-26], Л. Пироженко [16-18], Т. Бев [1-5], Т. Бондаренко [6], Я. Калакури [12], Я. Звенигори [11] та ін.

Мета статті – проаналізувати джерельну базу дослідження педагогічної та науково просвітницької діяльності Никифора Яковича Григорієва (кінець XIX – перша половина XX ст.).

Виклад основного матеріалу. Для аналізу джерельної бази наукової проблеми доцільним є вивчення та об'єктивна оцінка маловідомих і невідомих архівних матеріалів або тих, інтерпретація яких була заідеологізована чи взагалі викреслена з культурного контексту. Це дасть можливість по-іншому сприймати події і явища, діяльність видатних педагогів, творчий доробок яких відіграє важливу роль в історії української держави. За твердженням О. Сухомлинської, «...завдання історико-педагогічної науки – дати адекватну оцінку джерелам різного походження, які становлять дискурсивну тканину часу» [16].

Наше дослідження опирається на значну кількість історико-педагогічних джерел, документи та архівні матеріали, частина з яких уведена до наукового пошуку вперше.

Дослідження педагогічної та науково-просвітницької діяльності Н. Григорієва базується на комплексному аналізі архівних джерел даного періоду. У процесі дослідження було опрацьовано та проаналізовано документи та матеріали з фондів Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України у м. Києві (ЦДАВО України), Інституту рукописів Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського.

На особливу увагу заслуговують матеріали фонду 3562 «Григорієв Ничипір (Никифір) Якович – (09.02.1883 – 05.08.1953) громадський та політичний діяч, член Української Центральної Ради, Генеральний суддя та міністр судових справ УНР (1919 – 1941 рр.)». Фонд вміщує 2 описи та 127 справ (2 справи без нумерації), кожна справа є окремим документом, що відображає всі життєві віхи та напрацювання Н. Григорієва протягом 1919 – 1941 рр.

Матеріали фонду містять інформацію про еміграційне життя педагога, а саме у Чеській Соціалістичній Республіці та Сполучених Штатах Америки.

Фонд містить також рукописи педагога, опубліковані пізніше в окремих працях. Справи вміщують праці, які до нині не опубліковані. Вагомими є рукописи – уривки лекцій Н. Григорієва про педагогічну діяльність та загальний стан тодішньої освіти (оп. 1. спр. 3, 4, 4-а, 5; оп. 2., спр. 5, 6, 7, 8, 9, 10). Фонд вміщує статті про міжнародні відносини в міжвоєнний період (оп. 1., спр. 14, 15, 16, 17, 18), курси лекцій на політичні та українознавчі теми (оп. 1. спр. 31, оп. 2., спр. 4), науково-політичні праці з соціології та політології (оп. 1., спр. 5, 6, 7, 8, 9, 13, 21, 34, 36, 38, 39).

У фонді також містяться справи у вигляді доповідей та виступів, озвучені Н. Григорієвим на публічних зібраннях (оп. 1. спр. 2, оп. 2. спр. 1.).

Документи цього ж фонду подають важливу інформацію про педагога; працю «Автобіографічний нарис» (оп. 1. спр. 65.), у якій Н. Григорієв висвітлює власну біографію, становлення його як педагога, громадського діяча та революціонера. Справа містить 337 аркушів. Цінним надбанням є нотатки для статей, які містять заготовки для пізніше виданих праць педагога (оп. 1. спр. 57, 58, 58-а, 59, 60, 61), записники та щоденник, які відображають робочі моменти Н. Григорієва за кордоном (оп. 1., спр. 62, 63, 64-а, 64-б). Зокрема, праця «Спогади «Руїнника». Як ми руйнували тюрму народів, а як будувати свою хату» (оп. 1., спр. 50), у якій докладно описано революційні події 1917 – 1921 рр. та 20 років після революції.

Простежити хронологічно основні етапи просвітницької діяльності педагога можна за матеріалами спр. 68 (оп. 1.) про службову діяльність та уповноваження, починаючи з 1919 р. по 1934 р. Досить цікавим іконографічним джерелом є сімейні фотоальбоми Н. Григорієва (оп. 1., спр. 66, 67).

Значна кількість інформації фонду складає кореспонденція Н. Григорієва під час еміграції, а саме: листування з українськими організаціями, редакціями, навчальними закладами та державним установами ЧСР та США (оп. 1., спр. 69, 70, 71, 72, 73, 75-а, 75-б, 76).

Окрему групу архівних матеріалів становлять листи Н. Григорієва до видатних громадських діячів, українських учених, присвячені проблемам української еміграції, зокрема з М. Шаповалом, О. Шаповалом, Є. Чекаленком, В. Винниченком, В. Авраменком, В. Приходьком, А. Мазепою, А. Левицьким та іншими українськими діячами (оп. 1., спр. 78 – 100).

Частково відображають перебування Никифора Григорієва у США та Канаді листи до дружини Ганни Григорієвни (оп. 1., спр., 107, 108, 109, 110, 111).

Цінна інформація про різні аспекти діяльності Н. Григорієва в еміграції зберігається у фонді 3865 «Редакція часопису «Нова Україна» в Празі 1922 – 1930 рр. Про становище студентів-емігрантів ми дізнаємося з документа «Листування з Українським Союзом студентів-емігрантів, гуртком українських поступовців, про надсилку часописів та журналів для бібліотеки» (спр. 7).

У справі зібрані статті, написані педагогом у Чехії, зокрема «Список платників «Нова Україна» 1926 – 1928 рр.» (спр. 21). Про діяльність Музею-Архіву інформацію подає справа 27 про листування Н. Григорієва з українськими студентами. Опис педагогом революційних подій, політичної безграмотності та політичної невихованості народу містить справа 34.

Фонд 4013 «Редакція часопису «Громадський вісник» – органу Українського Громадського комітету в Празі 1921 р.» висвітлює діяльність Українського Громадського Комітету (спр. 1). Про стан української еміграції в Польщі та Чехословаччині описано в спр. 2, про українське студентство ми дізнаємось у спр. 3, про допомогу біженцям з України подано інформацію педагог зазначає у спр. 4 та описано обставини, які спричинили масову еміграцію в Європі.

Фонд 4010 «Редакція часопису «Українська кореспонденція в Празі 1930 – 1931 рр.» містить справи (спр. 3, 8, 9, 10, 11, 12), які описують діяльність українських студентів у Празі та їхнє дозвілля.

Опрацьований нами фонд 3875 «Видавництво «Вільна Спілка Подебради – Прага (1925 – 1938 рр.)» вміщує справи, які безпосередньо стосуються видавництва, а саме: фінансовий стан видавництва (спр. 1), стан майна друкарні (спр. 4А), список членів друкарні (спр. 9). Багато інформації можна дізнатися із справ 23, 43, 49, у яких описано листування Н. Григорієва з різними організаціями, зокрема українськими інститутами, гімназіями та мігрантами.

Матеріали названих фондів розкривають цілісний образ Н. Григорієва як педагога, історика та людини, яка займала посади за кордоном. Багато цікавої інформації про Н. Григорієва як батька, сім'янина зберігають фонд сина М. Григорієва. Фонд 3821 «Григорієв Мирослав Никифорович (26.04.1911 – 7.06.2000) – художник, графіт, журналіст» із (спр. 7, 8) зберігає фотокартки та щоденник М. Григорієва.

Отже, у фондах Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України у м. Києві (ЦДАВО України) зберігаються документи, які містять інформацію про педагогічну діяльність Н. Григорієва в Україні та за кордоном.

В Інституті рукописів НБУ ім. В. І. Вернадського зберігаються праці педагога, які виходили друком у часописах та збірниках в еміграції, зокрема такі, як: «Вільна спілка» (1921 р.), «Нова Україна» (1922 р.), «Громадський вісник» (1930 р.), «Українська кореспонденція» (1931 р.), «Трудова Україна» (1933 р.). Н. Григорієв відіграв важливу роль у функціонуванні та виданні цих часописів.

Вагомим для вивчення діяльності Н. Григорієва є авторські статті у періодичних виданнях «Світло» (1911 – 1912 рр.), «Маяк» (1913 р.), «Рада» (1917 р.), в яких педагог друкувався під 20 псевдонімами (Гр. Наш, Н.Г., Педагог, Просвітник, Подолянин, Не Політик та інш.).

В Інституті рукописів НБУ ім. В. І. Вернадського зберігаються матеріали, які дають можливість віднайти повні відомості про педагогічну та просвітницьку діяльність Н. Григорієва.

Аналіз документально-фактологічних матеріалів архівних установ дозволив установити біографічні відомості про життя та діяльність Н. Григорієва, дослідити напрями педагогічно-просвітницької діяльності вченого (освітню, видавничу, культурну), з'ясувати педагогічні погляди, зміст педагогічно-просвітницької праці педагога.

Отже, актуальність та значущість особистості Н. Григорієва, його спадщини протягом тривалого часу (кінець XIX ст. – початок XX ст.) незаперечна. Саме архівні документи, дали нам можливість з'ясувати педагогічну та науково-просвітницьку діяльність педагога як в Україні та за її межами.

Перспективи подальших розвідок напрямку є дослідження творчої спадщини дружини Никифора Григорієва – Ганни Григоріївни.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

1. Бевз Т. Між романтизмом і реалізмом (сторінки історії УПСР). К.:ПіЕНД, 1999. – 272 с.
2. Бевз Т. Н. Я. Григорієв – політик і вчений: монографія / Т. А. Бевз. К. : ІММБ, 2002. – 285 с.
3. Бевз Т. Українська державність: ідеологія, політика, практика (система народоправства у теоретичних концепціях Н.Григорієва). – К.: ПіЕНД, 2004. – 248 с.
4. Бевз Т. Українська еміграція у контексті політики коренізації. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
http://www.ipiend.gov.ua/uploads/nz/nz_29/bevz_ukrainska.pdf.
5. Бевз Т. А. Історія в особах. Політик і вчений. (до 120-річчя від дня народження Н. Я. Григорієва. [Електронний ресурс].
Режим доступу: <http://library.ua/m/articles/view/ІСТОРИЯ-В-ОСОБАХ-ПОЛІТИК-І-ВЧЕНИЙ-ДО-120-РІЧЧЯ-ВІД-ДНЯ-НАРОДЖЕННЯ-Н-Я-ГРИГОРІЄВА&likeMode=like&url=http://library.ua/m/articles/view/ІСТОРИЯ-В->

ОСОБАХ-ПОЛІТИК-І-ВЧЕНИЙ-ДО-120-РІЧЧЯ-ВІД-ДНЯ-НАРОДЖЕННЯ-Н-
Я-ГРИГОРІЄВА.

6. Бондаренко Т. Невтомний народник Ничипір Якович Григорійв. [Електронний ресурс]. Режим доступу. –<http://kraeznavstvo.at.ua/news/2009-08-27-20>.
7. Бояк Т. Документальна спадщина української еміграції в Європі: Празький архів (1945-2010): [Електронний ресурс]. Режим доступу. –
http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=ELIB&P21DBN=ELIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=elib_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=ID=&S21STR=0007236.
8. Верстюк В., Осташко Т. Діячі Української Центральної Ради: Біографічний довідник. – К., 1998. – С. 84–85.
9. Гупан Н. Українська історіографія історії педагогіки / Н. М. Гупан. – К.: А.П.Н., 2002. – 224 с.
10. Джус О. В. Творча спадщина Софії Русової періоду еміграції: монографія / О. В. Джус. – Івано-Франківськ. : Плай, 2002. – 260 с.
11. Звенигора Я. Міністр освіти УНР мав псевдонім... «Наш» [Електронний ресурс]. Режим доступу. -
<http://cossackland.org.ua/2016/09/01/ministr-osvity-unr-mav-psevdonim-nash/>.
12. Калакура Я. С. Українська історіографія: Курс лекцій / Калакура Я. С. – К. : Генеза, 2012. – 512 с.
13. Кудлай О. Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки (доби Центральної Ради): персональний склад. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=EJRN&P21DBN=EJRN&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21COLORTERMS=0&S21P03=IDP=&S21STR=revol_2012_7_242.
14. Наріжний С. Українська еміграція / Наріжний С. – Прага.: KNIHTISK 1942. – 609 С.

15. Некролог на Н. Григорієва. Газета «Свобода», ч. 167. Джерзі Ситі і Нью-Йорк, 1953.
16. Пироженко Л. Григорієв Ничипір Якович: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://osvita.ua/vnz/reports/pedagog/1216/>.
17. Пироженко Л. Н. Я. Григорієв – автор навчальних книг з історії України / Л. Пироженко // Історія в школі. – 2000. – №2. С. 2–6.
18. Пироженко Л. Педагогічний портрет у номері: Ничипір Григорієв / Л. Пироженко // Директор школи. Україна. – 2005. – №1–2. С. 92–96.
19. Просвітницький рух на Поділлі : бібліографічний покажчик Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, Наукова бібліотека; [упоряд.: В. С. Прокопчук, О. Б. Комарніцький, Т. М. Опря; відп. ред. В. С. Прокопчук]. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2012. – 109 с.
20. Русова Софія. Вибрані педагогічні твори: У 2 кн. – К.: Либідь, 1997. – С. 155–156.
21. Сухобокова О. Кризь епоху війн і революцій: Н. Я. Григорієв видатний діяч українського національного руху. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://petlura.poltava.ua/2012/01/02/kriz-epohu-vijn-i-revoljutsij-n-ya-hryhorijiv-vydatnyj-diyach-ukrajinsko-ho-natsionalno-ho-ruhu/>.
22. Сухобокова О. Політичне самовизначення української нації за доби Центральної Ради: бачення Н. Григорієва [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=Ch1_2013_8_12.
23. Сухобокова О. Український робітничий університет у Празі (1927-1931 рр.). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/12582/19-Sukhobokova.pdf?sequence=1>.
24. Сухобокова О. Часопис «Нова Україна» у Празі (1922-1928 рр.):

до 90 ї річниці від заснування. [Електронний ресурс]. –Режим доступу:
<http://dspace.nbuiv.gov.ua/handle/123456789/85846>.

25.Сухобокова О. О. Автономістська концепція національно-державного будівництва Никифора Григорієва (1917-початок 1918 р.). [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
<http://ir.kneu.edu.ua/bitstream/2010/21228/1/125-133.pdf>.

26.Сухобокова О. О. Громадсько-політична та культурно-просвітницька діяльність Н. Я. Григорієва (1883 – 1953 рр.). – Рукопис.

27.Українська педагогіка в персоналіях: У 2 кн. Кн. 2: Навч. Посібник / За ред. О. В. Сухомлинської. – К. : Либідь, 2005. – С. 252–256.